

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΟΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΟΜΟΣ ΞΕ'

ΑΠΡΙΛΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 1994

ΤΕΥΧΟΣ Β'

ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΟΣ ΚΑΙ ΟΡΘΟΔΟΞΟΝ ΜΟΡΦΩΤΙΚΟΝ ΕΡΓΟΝ

ΥΠΟ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Όμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν
Τακτικοῦ Μέλους τῆς «Εὐρωπαϊκῆς Ἀκαδημίας
τῶν Ἐπιστημῶν καὶ τῶν Τεχνῶν»

1. Εἰσαγωγικά.

Τὸ ὀρθόδοξον μορφωτικὸν (κηρυκτικόν, κατηχητικόν, ποιμαντικόν) ἔργον οὐ μόνον συντελεῖ εἰς τὴν ἐν τῇ ψυχῇ δημιουργίαν ἀρίστων θρησκευτικῶν βιωμάτων συνδεομένων μετὰ τῆς ἐν Χριστῷ ἐμπειρίας τῆς «καινῆς κτίσεως» (Β' Κορ. ε', 17), ἀλλὰ καὶ ὑποβοηθεῖ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος διὰ τῆς δημιουργίας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὀλοκληρωμένων ψυχολογικῶν τύπων.

Ἡ προσωπικότης τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ποικιλόμορφος, πολύπτυχος καὶ πολυδιάστατος σύνθεσις τῶν νοητικῶν, συναισθηματικῶν καὶ βουλευτικῶν ἐκδηλώσεων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ἡ σύνθεσις αὕτη δὲν εἶναι τι στατικόν, ἀπηρτισμένον καὶ τετελειωμένον, ἀλλ' ἔχει λίαν δυναμικὸν χαρακτήρα. Ἵνα αὕτη ὀλοκληρωθῆ, δέον ὁ ἀνθρώπος νὰ ἀγωνίζεται ἰσοβίως. Ὡς λέγει ὁ ψυχολόγος Pierre Janet, «ἡ προσωπικότης δὲν ὑφίσταται μόνον εἰς μίαν ὠρισμένην στιγμήν, ἀλλ' ἀπλώνεται καὶ εἰς τὸ παρελθόν καὶ εἰς τὸ μέλλον, ἀπλώνεται εἰς μίαν μακρὰν χρονικὴν περίοδον καὶ συνδέει πρὸς τὸν ἑαυτὸν τῆς ἡ ξεχωρίζει ἀπὸ αὐτὸν πλεῖστα παρελθόντα γεγονότα. Ἡ προσωπικότης παρουσιάζεται εἰς τὰ μάτια μας ὡς μία ἐσωτερικὴ ἐπεξεργασία καὶ ὄχι μόνον ἐξωτερικὴ, ὡς μία σειρά ἐνεργειῶν, λόγων καὶ ἔργων κάθε εἶδους, διὰ νὰ ἐνοποιηθῆ τελικῶς καὶ διακριθῆ ἀπὸ ἀπόψεως σωματικῆς, ἀπὸ ἀπόψεως κοινωνικῆς, ἀκόμη δὲ καὶ ἀπὸ ἀπόψεως χρονι-

κῆς»¹. Μία κατὰ πάντα πλήρης κατανόησις τῆς «προσωπικότητος ὡς ὅλου» εἶναι σχεδὸν ἀδύνατος, διότι ἡ ἀτομικὴ προσωπικότης ἀποτελεῖ μίαν τῶν πλέον περιπεπλεγμένων μορφῶν τῆς διανοητικῆς συνθέσεως. «*Ἡ προσωπικότης εἶναι μία κατάκτησις, εἶναι κυρίως ἔργον ἡμῶν τῶν ἰδίων καὶ εἶναι ἔργον τὸ ὁποῖον ποτὲ δὲν τελειώνει*»². Ἡ προσωπικότης εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς προοδευτικῆς ἐξελίξεως τοῦ Ἐγώ, τὸ δημιούργημα μιᾶς συνεχοῦς καὶ ἀδιακόπου σειρᾶς προσκτήσεων, προστιθεμένης εἰς μίαν ἀρχικὴν καταβολήν. Ἐνίοτε τὰ στοιχεῖα τῆς προσωπικότητος εἶναι δύσκολον νὰ σχηματίσουν ἓν ὁμοιογενὲς ὅλον. Οὕτως ἐξηγοῦνται αἱ πολλάκις ἐκσπῶσαι ἐν ἡμῖν κρίσεις καὶ πνευματικαὶ συγκρούσεις, ἔνεκα τῶν ὁποίων «*ἡ προσωπικότης παρουσιάζεται κατακερματισμένη ἐσωτερικῶς*». Ἐνίοτε αἱ διαταραχαὶ αὗται εἶναι τόσον βίαιαι καὶ ἀλλεπάλληλοι, ὥστε ἡ προσωπικότης δὲν δύναται νὰ ὀλοκληρωθῆ καὶ τελειωθῆ. «*Ἴδου διατὶ ἡ προσωπικότης εἶναι μία κατάκτησις, ἡ ὁποία διαρκεῖ ὅσον καὶ ἡ ζωὴ*»³ καὶ συναρτᾶται πρὸς τὴν συνισταμένην, σύνθεσιν, ὀργάνωσιν καὶ ἐνοποιήσιν τῶν ἐσωτερικῶν ἡμῶν ψυχικῶν καταστάσεων καὶ γεγονότων καὶ τοῦ συνόλου τῶν στοιχείων τοῦ Ἐγώ.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, καθίσταται κατανοητὸν διατὶ ἡ προσωπικότης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξιχνιασθῆ πλήρως. Ἡ ἐπιστημονικὴ Ψυχολογία οὐδόλως εἶναι δυνατὸν νὰ συλλάβῃ ἐξ ὀλοκλήρου τὸν ἔσχατον καὶ πλέον δυναμικὸν πυρῆνα τῶν ψυχοσωματικῶν, ἐνδοκοσμικῶν ἢ ἐμμόνων (ἐν + μένειν) καὶ ὑπερβατικῶν, συνειδητῶν καὶ ἀσυνειδητῶν ἢ ὑποσυνειδητῶν διαστάσεων τῆς προσωπικότητος τοῦ «*κατ' εἰκόνα*» καὶ «*καθ' ὁμοίωσιν*» τοῦ Θεοῦ πλασθέντος ἀνθρώπου, ὅστις «*βλέπει ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσι αὐτοῦ ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοῦς αὐτοῦ καὶ αἰχμαλωτίζοντα αὐτὸν ἐν τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσιν αὐτοῦ*» (Ρωμ. ζ', 23). Παρὰ ταῦτα, εἶναι δεδικοιολογημένη ἡ συνεχῆς προσπάθεια τῶν Ἀνθρωπολογικῶν Ἐπιστημῶν καὶ ἰδίως τῆς Ψυχολογίας, ἵνα αὗται ἔλθουν ἐγγύτερον πρὸς τὴν νῆσον τῶν μυστικῶν τῆς ψυχῆς καὶ οὕτω διευκολύνουν τὴν κατανόησιν τοῦ ψυχοπνευματικοῦ δυναμισμοῦ ἐκάστου ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ ἀποστολῆς ἐν τῷ κόσμῳ.

Ἡ συνισταμένη τῶν διαφόρων στοιχείων τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος εἶναι δυνατὸν νὰ μελετηθῆ ὑπὸ διαφόρους ὀπτικὰς γωνίας. Ἡ

1. Pierre Janet, «L' évolution psychologique de la personne», σσ. 17-18, ἐν: Edmond Rochedieu, *μν., ἔ. (βλ. Βιβλιογραφίαν)*, σ. 140.

2. H. A. Murray καὶ C. Kluckhohn, «Outline of a conception of Personality», ἐν: *Personality in Nature, Society and Culture*, New York 1950, σ. 4.

3. Edmond Rochedieu, *ἐνθ' ἄνω*, σσ. 140-141.

πλέον διαδεδομένη και γνωστή ἐκ τῶν ὀπτικῶν τούτων γωνιῶν εἶναι ἢ χρησιμοποιοιμένη ὑπὸ τῆς λεγομένης Ψυχολογικῆς Χαρακτηρολογίας ἢ Ψυχολογικῆς Τυπολογίας ἢ Διαφορικῆς Ψυχολογίας ἢ Ψυχολογίας τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν, ἥτοι τῆς ἐπιστημονικῆς προσπαθείας πρὸς προσδιορισμὸν τοῦ γενεσιουργοῦ παράγοντος καὶ τῆς φαινομενολογίας τῶν κυριωτέρων ψυχολογικῶν τύπων ἢ χαρακτήρων τῶν ἀνθρώπων. Κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς προσπαθείας αὐτῆς εἶναι συχνὴ ἢ ἐπισημάνσεις τῆς ἀμοιβαίας συναρτήσεως ἢ ἀλληλεξαρτήσεως τῶν ὄρων «*χαρακτήρ*», καὶ «*τύπος*». Αἱ διὰ τῶν ὄρων τούτων ἐκφραζόμεναι ἔννοιαι ὡς πρὸς τὸ πλάτος καὶ βάθος αὐτῶν κατ' ἄλλους μὲν ταυτίζονται, κατ' ἄλλους δὲ ἀλληλοτέμνονται καὶ ἀλληλοπεριχωροῦνται. Ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει ἐπικρατοῦσα εἶναι ἢ ἄποψις, ὅτι ἢ μὲν ἔννοια «*χαρακτήρ*» συνεννοῦσα ψυχολογικὴν καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἠθικὴν διάστασιν, ἐκφράζει τὴν ἀτομικὴν εἰδολογικὴν καὶ καθ' ὕλην ἢ κατὰ περιεχόμενον διαμόρφωσιν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, ἐνῶ ἢ ἔννοια τοῦ «*τύπου*» συναρτάται πρὸς παρουσίαςιν ὀλιγώτερον τοῦ περιεχομένου καὶ περισσότερο τοῦ ψυχολογικοῦ περιγράμματος τοῦ χαρακτήρος.

Ἡ ψυχολογικὴ ἔννοια τοῦ «*τύπου*» δὲν αἶρει τὸ ἀναμφισβήτητον γεγονός τῆς «*ἀτομικότητος*», δηλαδὴ τῆς ἰδιαιτέρας ψυχοσωματικῆς ὑφῆς ἐκάστου ἀνθρώπου. Ἡ ἀτομικότης, ὡς τονίζει ὁ A. Carrel, δημιουργεῖ ἐν μοναδικῶν γεγονόσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου, μὴ ἐπαναλαμβανόμενον. Τὰ ἄτομα διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων διὰ ποικίλων ἰδίων γνωρισμάτων. Αὐτὸ τὸ σῶμα ἡμῶν ἔχει ἰδίαν μορφὴν καὶ ἐκδήλωσιν. Ὡς γνωστόν, ἢ πλέον τελεία ὑπογραφή παντὸς ἀνθρώπου εἶναι τὸ δακτυλικὸν ἀποτύπωμα αὐτοῦ. Ἡ ἀτομικότης ἐνυπάρχει τόσον ἐν ταῖς φυσιολογικαῖς ἐκδηλώσεσιν τοῦ ἀνθρώπου, ὅσον καὶ ἐν τῇ χημικῇ συστάσει τῶν χυμῶν καὶ τῶν κυττάρων αὐτοῦ. Ἐκαστος ἀντιδρᾷ κατ' ἴδιον τρόπον εἰς τὰ γεγονότα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, εἰς τὸν θόρυβον, εἰς τὸν κίνδυνον, εἰς τὴν τροφὴν, εἰς τὸ πῦχος, εἰς τὴν θερμότητα, εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῶν μικροβίων καὶ τῶν ἰών⁴. Οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἰδίαν ἀτομικότητα ἔτι περισσότερο ἐν τῷ ψυχικῷ καὶ πνευματικῷ πεδίῳ. Πᾶς ἄνθρωπος ἔχει τὸν εἰς αὐτὸν ἰδιάζοντα τρόπον τοῦ διανοεῖσθαι, κρίνειν, συναισθάνεσθαι, βούλεσθαι καὶ πράττειν. Ἄλλ' ὡς ἐξ ἐπόψεως σωματικῆς διακρίνομεν τοὺς ἀνθρώπους εἰς διαφόρους κατηγορίας (λευκοῦς, μαύρους, ἐρυθροδέρμους, γίγαντας, νάνους, παχεῖς, ἰσχνούς, ὑψηλοῦ ἢ μετρίου ἢ χαμηλοῦ ἀναστήματος),

4. Alexis Carrel, *Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ὁ ἀγνωστος*, μτφρ. Ν. Τζατζάνου, Ἀθήναι.

μολονότι οὔτοι δὲν ὁμοιάζουν τελείως πρὸς ἀλλήλους, κατ' ἀνάλογον τρόπον καὶ ἐξ ἐπόψεως ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς γίνονται διὰ τῶν αἰώνων προσπάθειαι πρὸς κατάταξιν τῶν ἀνθρώπων εἰς ὠρισμένους θεμελιώδεις τύπους ἢ χαρακτηῖρας.

Ἡ ἀνάπτυξις τῆς Ψυχολογικῆς Χαρακτηρολογίας ἢ Τυπολογίας εἶναι τόσον τεραστία, ὥστε διαρκῶς προβάλλονται ὁλονὲν καὶ νέαι διάφοροι μορφαὶ τυπολογικῆς ἢ χαρακτηρολογικῆς κατατάξεως τῶν ἀνθρώπων, ἐπαναλαμβάνουσαι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὑπὸ νέαν ὀρολογίαν καὶ διὰ τινων προσθαφαιρέσεων ὅ,τι ἤδη ἔχει κατ' οὐσίαν λεχθῆ ὑπὸ παλαιωτέρων καὶ ἔχει διαδοθῆ.

Αἱ προβληθεῖσαι διὰ τῶν αἰώνων καὶ ἰδίως ἐντὸς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος διακρίσεις τῶν ἀνθρώπων εἰς «*ψυχολογικοὺς χαρακτηῖρας*» ἢ «*ψυχολογικοὺς τύπους*» ἢ «*τύπους προσωπικότητος*», — αἱ ὁποῖαι διεμorfώθησαν διὰ χρήσεως διαφόρων μεθοδολογικῶν κριτηρίων ἀναλύσεως τῆς ὑφῆς καὶ δομῆς ψυχοσωματικῶν ἢ καθαρῶς ψυχικῶν ἢ συναρτωμένων πρὸς τοὺς πολιτιστικοὺς σκοποὺς πνευματικῶν ἢ νοολογικῶν προδιαθέσεων, τάσεων καὶ κλίσεων —, ἀνάγουν συχνάκις τὰς ρίζας τῶν εἰς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν στοχασμὸν.

Ἐκ τῶν ψυχολογικῶν «*τυπολογιῶν*» θὰ μνημονεύσωμεν ἐν συνεχείᾳ τὰς κυριωτέρας καὶ πλέον γνωστὰς καὶ ἰδίως ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατὸν νὰ δώσουν ὠθησιν εἴτε εἰς τὸν ἐν ὄλῳ μορφολογικὸν ἢ εἰδολογικὸν εἴτε εἰς τὸν ἐν μέρει καθ' ὕλην ἢ κατὰ περιεχόμενον προσανατολισμὸν τοῦ ὀρθοδόξου μορφωτικοῦ ἔργου.

2. Τυπολογίαι τῆς ἀρχαιότητος.

α) Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου περιλαμβάνει τρία στοιχεῖα, ἥτοι τὸ ἐδρεῦον εἰς τὴν κεφαλὴν λογιστικόν, τὸ συνδεόμενον μετὰ τοῦ στήθους θυμοειδὲς καὶ τὸ πρὸς τὴν κοιλίαν συναρτώμενον ἐπιθυμητικόν. Οἱ ἄνθρωποι διακρίνονται εἰς τρεῖς τύπους ἀναλόγως πρὸς τὸ ἐκ τῶν στοιχείων τούτων κυριαρχοῦν ἐν τῇ ψυχῇ. Ἡ ἀρμονία ἐν αὐτῇ δέον νὰ ἐπιβάλλεται διὰ τοῦ λογιστικοῦ, ἥτοι διὰ τοῦ νοός⁵.

β) Ὁ Ἀριστοτέλης διέστελλε βίον θεωρητικὸν (διατρέβοντα περὶ τὴν ζήτησιν τῆς ἀληθείας), πολιτικὸν (ἀσχολούμενον κυρίως περὶ τὸ πράττειν) καὶ ἀπολαυστικὸν (ὀδηγούμενον εἰς

5. Πρβλ. Κ. Δ. Γεωργούλη, «Πλάτων», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, τόμ. 10, Ἀθῆναι 1968, σσ. 423-433.

τήν ἀπόλαυσιν τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν σωματικῶν ἡδονῶν⁶.

γ) Ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Θεόφραστος, ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ «Χαρακτῆρες», διὰ θελκτικοῦ ἐποπτικοῦ ὑλικοῦ καὶ διὰ κριτηρίων ἠθικοψυχολογικῶν παρουσιάζει τοὺς γνωστοὺς χαρακτηρολογικοὺς τύπους ἀνθρώπων, ἦτοι τοὺς τύπους «τῆς εἰρωνείας, κολακείας, ἀδολεσχίας, ἀγροικίας, ἀρεσκείας, ἀπονοίας, λαλιᾶς, λογοποιίας, ἀναισχυντίας, μαρολογίας, βδελυρίας, ἀκαιρίας, περιεργείας, ἀναισθησίας, ἀνθαδείας, δεισιδαιμονίας, μεμψιμοιρίας, ἀπιστίας, δυσχερείας, ἀηδίας, μικροφιλοτιμίας, ἀνελευθερίας, ἀλαξονείας, ὑπερηφανείας, δειλίας, ὀλιγαρχίας, ὀψιμαθίας, κακολογίας, φιλοπονηρίας, αἰσχροκερδείας. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς περιγραφῆς ἐκάστου τύπου δίδεται εἰς γενικὸς ὀρισμὸς, ἐπακολουθοῦν δὲ περιγραφαὶ τῶν ἐκδηλώσεων καὶ πράξεων διὰ τῶν ὁποίων παρέχεται ἐπιβεβαίωσις τοῦ δοθέντος ἐν ἀρχῇ ὀρισμοῦ»⁷.

Οἱ ἠθικοψυχολογικοὶ «Χαρακτῆρες» τοῦ Θεοφράστου μετεφράσθησαν καὶ διηρυνήθησαν ὑπὸ τοῦ γάλλου συγγραφέως καὶ ἀκαδημαϊκοῦ Jean de La Brugete (1645-1696) ἐν τῷ ἔργῳ «Caractères» (1688-1696), ἐν τῷ ὁποίῳ συγχάκισ μετὰ σκληρᾶς σατυρικῆς διατυπώσεως διαζωγραφίζει τὴν ἠθικὴν κατάπτωσιν τῆς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς του.

Ἀνάλογοι εἶναι καὶ οἱ χαρακτῆρες, τοὺς ὁποίους ὁ Ἄνδρῆας Λασκαράτος προσπαθεῖ νὰ περιγράψῃ ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ «Ἴδου ὁ ἄνθρωπος».

3. Ἡ Τυπολογία τῶν Ἴπποκράτους καὶ Γαληνοῦ.

Ἐκ τῆς ἀρχαιότητος εἶναι λίαν γνωστὴ ἡ Τυπολογία τῶν ἰατρῶν Ἴπποκράτους (ε' - δ' αἰὼν π.Χ.) καὶ Γαληνοῦ (β' αἰὼν μ.Χ.), οἵτινες ἐξηγοῦν τὴν ὑπαρξίν τεσσάρων βιοτύπων, ἦτοι σωματικοψυχολογικῶν τύπων, δημιουργουμένων διὰ τῆς ἰδιαίτερας εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον μίξεως καὶ κράσεως (= ἰδιοσυγκρασίας) τῶν ἐν τῷ σώματι τεσσάρων χυμῶν, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρχον ἐν αὐτῷ κατὰ τὰς δοξασίας τῆς χρησιμοποιουμένης ὑπὸ τῶν ἰατρῶν τούτων Φυσιολογίας τῆς ἐποχῆς των, ἦτοι τῆς κιτρίνης χολῆς, τῆς μελαίνης χολῆς, τοῦ αἵματος καὶ τοῦ φλέγματος. Ἡ Φυσιολογία αὕτη εὗρίσκετο ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ὄντολογικῶν καὶ

6. Ἀριστοτέλους, *Ἠθικὰ Νικομάχεια* Α 3, 1095 β 14 ἐξ. Θεοφ. Βορέα, *μν. ἔ.*, σ. 395. Γ. Παλαιολόγου, *μν. ἔ.*, σ. 215.

7. Κ. Δ. Γεωργοῦλη, «Θεόφραστος», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, τόμ. 6, Ἀθῆναι 1965, σσ. 414-416. R. K. Ussher, *The Characters of Theophrastus*, London 1960.

κοσμολογικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ἐμπεδοκλέους (ε΄ αἰὼν π.Χ.), κατὰ τὰς ὁποίας τὰ διάφορα ἐν τῷ κόσμῳ ὄντα προέρχονται ἐκ τῆς ἀναμίξεως τῶν ὑπὸ τῆς «φιλότητος» καὶ τοῦ «νείκους» κατευθυνομένων τεσσάρων στοιχείων, ἦτοι τοῦ πυρός, τοῦ ὕδατος, τοῦ ἀέρος καὶ τῆς γῆς⁸.

Οἱ διὰ τῆς ἀναμίξεως τῶν τεσσάρων χυμῶν δημιουργούμενοι βιότυποι εἶναι ὁ χολερικός (ἐὰν ἐπικρατῇ ἐν τῷ σώματι ἡ κιτρίνη χολή), ὁ μελαγχολικός (ἐὰν ἐπικρατῇ ἡ μέλαινα χολή), ὁ αἱματώδης (ἐὰν ἐπικρατῇ τὸ αἷμα) καὶ ὁ φλεγματικός (ἐὰν ἐπικρατῇ τὸ φλέγμα). Ἐξ ἐπόψεως ψυχολογικῆς ὁ χολερικός χαρακτήρ ἔχει ἰσχυρὰν διάνοιαν καὶ παρουσιάζει μεγάλην ἐνέργειαν καὶ σταθερότητα βουλήσεως, ὡς καὶ διαρκῆ τάσιν πρὸς τὸ ἐνεργεῖν καὶ πράττειν. «Ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Περικλῆς, ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, ὁ Καῖσαρ, ὁ Ναπολέον καὶ πάντες ὡς εἶπεῖν οἱ μεγαλεπήβολοι καὶ μεγαλοπράγμονες τῶν ἀνθρώπων ἀνήκουν εἰς τὸν τύπον τοῦτον τοῦ χαρακτήρος»⁹. Μελαγχολικός ἄνθρωπος εἶναι ὁ παρουσιάζων ἰσχὺν συναισθήματος καὶ ἐμμονὴν εἰς αὐτό, ὁ προσέχων ὀλίγον εἰς τὸν ἔξω κόσμον καὶ ὁ βλέπων πάντα τὰ περὶ αὐτὸν διὰ δυσθυμίας καὶ ἀπαισιοδοξίας. «Ὁ Ἥγησίας, ὁ Schopenhauer, ὁ Leopardi, πάντες οἱ ἀπαισιόδοξοι ἀνήκουν εἰς τὸν τύπον αὐτόν»¹⁰. Ὁ αἱματώδης ἐμφανίζει μὲν μεγάλην ταχύτητα καὶ ἰσχὺν ἐν τῷ συναισθάνεσθαι, ἀλλ' ἔχει ἀσθενῆ βούλησιν καὶ εἶναι ἀσταθῆς καὶ εὐμετάβολος. Ὁ φλεγματικός διακρίνεται διὰ τὴν ἀπάθειαν καὶ εἶναι ἀπηλλαγμένος μεγάλων ψυχικῶν συγκινήσεων¹¹.

4. Ἡ Τυπολογία τῶν W. Wundt καὶ Th. Ribot¹².

α) Ἡ Τυπολογία τῶν Ἱπποκράτους καὶ Γαληνοῦ — οὐχὶ ἐξ ἐπόψεως σωματικῆς, ἀλλὰ μόνον ἐξ ἐπόψεως ψυχολογικῆς— ἀναδύεται μέχρι σήμερον μετὰ διαφόρων παραλλαγῶν. Οὕτω λ.χ. ὁ Γερμανὸς ψυχολόγος καὶ φιλόσοφος Wilhelm Wundt (1832-1920) διακρίνει τὸν ταχύν, τὸν βραδύν, τὸν δραστήριον καὶ τὸν ἀδρανῆ τύπον. Καὶ τὸν μὲν ταχύν καὶ δραστήριον ὀνομάζει χολερικόν, τὸν δὲ

8. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, «Ἐμπεδοκλῆς», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 5, Ἀθῆναι 1964, στ. 682.

9. Θεοφ. Βορέα, *μν. ε.*, σ. 393-394.

10. *Αὐτόθι*.

11. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Χριστιανικὸς Ἀνθρωπισμὸς*, σ. 162. Τοῦ ἰδίου, *Μαθήματα Κατηχητικῆς ἢ Χριστιανικῆς Παιδαγωγικῆς*, σσ. 359-360.

12. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Χριστιανικὸς Ἀνθρωπισμὸς*, σσ. 162-163.

βραδύν και δραστήριον μελαγχολικόν, τὸν δὲ ταχύν και ἀδρανῆ αἱματώδη, τὸν δὲ βραδύν και ἀδρανῆ φλεγματικόν.

β) Ὁ γάλλος ψυχολόγος Théodule Ribot (1839-1916) διακρίνει τρεῖς τύπους, τὸν συναισθηματικόν, τὸν ἐνεργητικόν και τὸν ἀπαθῆ, οἵτινες ἀντιστοιχοῦν εἰς τοὺς τρεῖς παλαιούς τύπους: μελαγχολικόν, χολερικόν και φλεγματικόν.

5. Οἱ βιότυποι τοῦ E. Kretschmer¹³.

Ἐν τῷ εἰκοστῷ αἰῶνι λίαν γνωστοὶ εἶναι οἱ ψυχοσωματικοὶ τύποι τοῦ γερμανοῦ νευροψυχιάτρου Ernst Kretschmer (1888-1964), ὅστις ἐπέδρασεν εἰς τὴν Ἱατρικὴν, τὴν Ψυχολογίαν, τὴν Ψυχιατρικὴν και τὴν Φιλοσοφικὴν Ἀνθρωπολογίαν διὰ τῆς ἐντατικῆς προσπαθείας αὐτοῦ πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ μὴ ὀδηγοῦντος εἰς ἀσφαλῆ συμπεράσματα ψυχοφυσικοῦ παραλληλισμοῦ και πρὸς συσχετισμὸν ἀφ' ἐνὸς τῆς ἀνατομικῆς και μυοσκελετικῆς διαπλάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος και ἀφ' ἑτέρου τῆς διαμορφώσεως ψυχολογικῶν τύπων και χαρακτήρων. Ὁ E. Kretschmer, —ὑποστηρίζων ὅτι εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ ψυχιάτρου E. Kraepelin ἐπισημανθείσας δύο ομάδας ψυχικῶν ἀσθενειῶν, ἤτοι τῆς σχιζοφρενείας και τῆς μανιοκαταθλιπτικῆς ἀσθενείας, ἀντιστοιχοῦν κατὰ κανόνα ὠρισμένα βιολογικαὶ μορφαὶ σωματικῆς κατασκευῆς—, διετύπωσε τὴν θεωρίαν, ὅτι αἱ παραλλαγαὶ τῶν τύπων τῆς πυκνῆς, λεπτοσώμου, ἀθλητικῆς (μυώδους) και δυσπλαστικῆς σωματικῆς κατασκευῆς εἶναι δυνατὸν νὰ συνενωθοῦν εἰς δύο κυρίως τύπους. Ὁ εἰς εἶναι ὁ τύπος τοῦ λεπτοσώμου και ἀθλητικοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἔχει ὑψηλὸν μᾶλλον ἀνάστημα, πρόσωπον λιπόσαρκον και σωματικὴν κατασκευὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἰσχνήν, ἀθλητικὴν και μυώδη. Ὁ δεῦτερος τύπος εἶναι ὁ τοῦ πυκνοσώμου ἀνθρώπου, ὅστις ἔχει μᾶλλον μέτριον ἀνάστημα, ῥέπει πρὸς ἀπόκτησιν πάχους και παρουσιάζει ἰσχυρῶς ἀνεπτυγμένας τὰς κοιλότητας τοῦ σώματος, κεφαλὴν, στήθος, κοιλίαν. Ἀντίστοιχος εἰς τὸν σωματικὸν τύπον τοῦ λεπτοσώμου και ἀθλητικοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ ψυχικὸς τύπος τοῦ σχιζοειδοῦς ἢ σχιζοθύμου ἀνθρώπου, ἀντίστοιχος δὲ πρὸς τὸν σωματικὸν τύπον τοῦ πυκνοσώμου εἶναι ὁ ψυχικὸς τύπος τοῦ κυκλοειδοῦς ἢ κυκλοθύμου ἀνθρώπου. Σχιζοειδῆς εἶναι ὁ τύπος, «ὁ ὁποῖος διάγει κατὰ πρῶτον λόγον βίον ἐσωτερικὸν και ἀπασχολεῖται

13. Ernst Kretschmer, *μν. ἔ. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, ἔνθ. ἀνωτ.*, σσ. 164-165.

συνεχῶς μὲ τὸν ἑαυτὸν του. Εἶναι ὡς τὸ πλεῖστον ἀκοινωνήτος, ἐπιφυλακτικός, σιωπηρὸς, σοβαρὸς καὶ εὐαίσθητος. Πολλάκις κατέχεται ὑπὸ εὐγενῶν συναισθημάτων καὶ ἔχει ὑπερευαίσθησιαν ψυχῆς. Εἶναι ὄνειροπόλος καὶ δὲν ἐκφράζει εὐκόλως τὰ συναισθήματά του παρὰ μόνον εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους, τοὺς ὁποίους θεωρεῖ ἐκλεκτὰς φύσεις ... Εἰς αὐτὸν ὑπάρχει ὑπερβολικὴ ἐκτίμησις πρὸς τὸ ἴδιον ἐγώ. Οἱ πλείστοι ἐξ αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων διατελοῦν ἐν διαρκεί ψυχικῇ συγκρούσει. Ὁ βίος των εἶναι τρόπον τινὰ ἄλυσις τραγωδιῶν καὶ δύναται τις ἄνευ ὑπερβολῆς νὰ εἴπῃ, ὅτι ἔχουν φυσικὴν ἰδιοφυίαν εἰς τὸ τραγικόν. Σύνηθες φαινόμενον εἶναι εἰς αὐτοὺς ἡ συναισθηματικὴ ἀμβλύτης καὶ ψυχρότης. Παρὰ τοῦτο ὁμως συχνάκις ἀνευρίσκεται εἰς αὐτοὺς ἰσχυρὰ τάσις πρὸς αὐξήσιν τῆς εὐδαιμονίας τῶν ἄλλων, στωϊκῆ ἀπλότης εἰς τὸν βίον, φιλόφρων ἀυτοθυσία ὑπὲρ γενικῶν ἰδεῶν. Ὁ σχιζοειδὴς δὲν γνωρίζει συμβιβασμούς»¹⁴. Ἀντιθέτως οἱ κυκλοειδεῖς εἶναι κοινωνικοί, εὐθυμοί, ἀστεῖοι, ζῶηροί· εἶναι φιλόπονοι, ἔχουν πρακτικὰς καὶ προσαρμοστικὰς ἰκανότητάς· εἶναι ἀσταθεῖς, εὐμετάβολοι καὶ «ταλαντεύονται μεταξὺ εὐθυμίας καὶ θλίψεως καὶ συχνάκις φθάνουν εἰς τὸ ἐν ἧ τὸ ἄλλο ἄκρον»¹⁵. Οἱ κυκλόθυμοι ἐπιδιώκουν τὰς κοσμικὰς συναναστροφάς, ἀπορροφῶνται ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντος, ἐπιδιώκουν τὰς ὕλικὰς ἀπολαύσεις κ.τ.τ. Εἰς τοὺς σχιζοειδεῖς ἀνήκουν λ.χ. οἱ Descartes, Kant, Hölderlin, Schiller, Calvin, ἐνῶ κυκλόθυμοι εἶναι οἱ Gottfried Keller, Hans Thoma, Robert Koch, Werner Siemens κ.ἄ. Οἱ σχιζοειδεῖς ὀνομάζονται οὕτω, διότι ἔχουν τὴν τάσιν νὰ ἀποσχισθοῦν ἐκ τῆς πραγματικότητος, ἐνῶ οἱ κυκλόθυμοι ἔλαβον τὴν ὀνομασίαν ἐκ τοῦ ὅτι ἔχουν ἐν τῇ ζωῇ των κυκλικὰς φάσεις μελαγχολίας καὶ εὐφορίας. Οἱ πλείστοι τῶν ἀνθρώπων εἶναι μικτοὶ τύποι καὶ ἀρμονικώτεροι. Ἐκ τοῦ πρώτου τύπου, ὅταν φθάσωμεν εἰς τὸ ἀκρότατον ὄριον τῆς φυσιολογικῆς καταστάσεως καὶ υπερβῶμεν αὐτό, ὀδηγοῦμεθα εἰς τὸν παθολογικὸν τύπον τοῦ εἰς ἴδιον φανταστικὸν κόσμον ζώντος σχιζοφρενικοῦ. Ἐκ τοῦ δευτέρου τύπου, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ὀδηγοῦμεθα εἰς τὰ κυκλικὰ λεγόμενα νοσήματα τῆς Ψυχιατρικῆς, δηλαδὴ εἰς τὴν παθολογικὴν καταθλιπτικὴν μελαγχολίαν καὶ τὴν μανίαν¹⁶.

14. Ψυχιάτρον, «Ψυχολογικαὶ βάσεις ἀγωγῆς», περ. «Ἀκτίνες», Ἀθήναι, 1941, σ. 14.

15. *Αὐτόθι*, σσ. 14-15.

16. Ευαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *ἔνθ' ἄνωγ.*

6. Αί Τυπολογίαι τῶν E. Jaensch, G. Pfahler, E. Meumann καὶ W. Sheldon.

Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς βιοψυχολογικῆς Τυπολογίας τοῦ E. Kretschmer προεβλήθησαν πολλαὶ χαρακτηριστολογικαὶ Τυπολογίαι, αἱ κυριώτεροι τῶν ὁποίων εἶναι αἱ ἑξῆς:

α) Ἡ Τυπολογία τοῦ Erich Rudolf Jaensch (1883-1940), ἥτις, ὡς μὴ ὤφειλε, προσηρμόσθη πῶς εἰς τὰς ἀξιώσεις τοῦ ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ καθεστώτος τῆς Γερμανίας. Ὁ γερμανὸς οὗτος ψυχολόγος θεωρεῖται θεμελιωτὴς τῆς Eidetik (ἐκ τῆς ἑλληνικῆς λέξεως «εἶδος»), ἥτοι τῆς «εἶδη(ε)τικῆς» ἐπιστήμης, ἥτις ἐρευνᾷ τὴν —περισσότερον εἰς μικρὰ παιδιά, νέους καὶ πρωτογόνους παρατηρουμένην— ἰκανότητα πρὸς ἐπαναφορὰν ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ζωντανῆς ἐποπτικῆς εἰκόνας (τοῦ «εἶδους») τοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον προηγουμένως εἶχε γίνεи ὄρατόν καὶ ἀντιληπτόν. Τὸ μέγεθος καὶ ἡ ἔκτασις τῆς «εἶδητικῆς» (eidetischen) ἰκανότητος ταύτης συναρτῶνται πρὸς τὴν σωματικὴν κατασκευὴν (Konstitution), ἥτις εἶναι ἡ γενεσιουργὸς αἰτία τῆς διαμορφώσεως δύο θεμελιωδῶν τύπων ψυχοπνευματικῆς συναφείας πρὸς τὸ περιβάλλον καὶ στάσεως ἐναντι αὐτοῦ. Οὗτοι εἶναι ἀφ' ἑνὸς ὁ Integrierte τύπος, ὅστις διὰ συμβιβαστικοῦ πνεύματος, δεκτικότητος καὶ συναινετικῆς προσαρμογῆς ἐπιδιώκει τὴν ὀλοκλήρωσιν αὐτοῦ διὰ τῆς ἀρμονικῆς καὶ ἀπροσκόπτου ἐντάξεως αὐτοῦ εἰς τὴν ὀλότητα τοῦ περιβάλλοντος, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ Desintegrierte τύπος, ὅστις ἔχει ἀσυμβίβαστον χαρακτῆρα, ἀποφεύγει τὴν ὀλοκλήρωσιν ἐν τῷ περιβάλλοντι, ἀποσπᾶται καὶ τηρεῖ στάσιν ἀποστάσεως ἐξ αὐτοῦ, ζῶν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐν ἀπομονώσει. Εἶναι προφανές, ὅτι ὁ πρῶτος ἐκ τῶν δύο τούτων τύπων ὑπομνήσκει τὸν κυκλόθυμον τοῦ Kretschmer, ἐνῶ ὁ δεῦτερος ἔχει τὰ ψυχολογικὰ γνωρίσματα τοῦ σχιζοθύμου¹⁷.

β) Ὁ κατὰ τὸ ἔτος 1897 γεννηθεὶς γερμανὸς ψυχολόγος καὶ παιδαγωγὸς Gerhard Pfahler, ὀρμώμενος ὡσαύτως ἐκ τῆς περὶ βιοτύπων διδασκαλίας τοῦ E. Kretschmer καὶ ἐκ τῶν περὶ κληρονομικότητος βιολογικῶν ἀντιλήψεων, ἀνέπτυξε διδασκαλίαν περὶ ψυχολογικῶν τύπων. Ἡ διδασκαλία αὕτη ἀπέβλεπε κυρίως εἰς παιδαγωγικοὺς σκοποὺς, προσπαθοῦσα νὰ δώσῃ ἰκανοποιητικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα: «Διατί εἶναι ἀναγκαία ἡ ἀγωγή παρὰ τὴν κληρονομικότητα;» (Warum Erziehung trotz Vererbung?). Ἡ Τυπολογία τοῦ Pfahler

17. E. R. Jaensch, *μν. ἔργα* G. H. Fischer, *μν. ἔ.* E. Boring, *μν. ἔ.*

στηρίζεται ἐπὶ τῆς μελέτης τῶν κατ' αὐτὸν τριῶν ἐσχάτων — μὴ περαιτέρω δι' ἀναλύσεως ἀπλοποιουμένων — θεμελιωδῶν ψυχικῶν ἰκανοτήτων καὶ λειτουργιῶν, διὰ τῆς συνενώσεως τῶν ὁποίων ὡς συνισταμένη ἀναδύεται ἡ προσωπικότης. Αὗται εἶναι: α) ἡ ζωτικὴ βιολογικὴ ἐνέργεια· β) ἡ εὐαισθησία τῶν αἰσθημάτων καὶ συναισθημάτων καὶ γ) ἡ ἰκανότης τῆς προσοχῆς καὶ τῆς σταθερότητος τῶν βιωμάτων, τὰ ὁποῖα δημιουργοῦνται ἐκ τῆς προσλήψεως ἐντυπώσεων. Ἰδιαιτέρα σημασία ἀπεδόθη ὑπὸ τοῦ Pfahler εἰς τὸν βαθμὸν τῆς ἰκανότητος καὶ σταθερότητος τῆς προσοχῆς, ἣτις κινεῖται μεταξὺ δύο πόλων, ἦτοι ἀφ' ἑνὸς τῆς σταθερᾶς διατηρήσεως τῶν ἐμπειριῶν καὶ τῆς ἐκ νέου ἀναδύσεως αὐτῶν ἐν τῇ συνειδήσει καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς ρευστότητος τῶν ὑπὸ διατήρησιν ψυχολογικῶν βιωμάτων. Ἡ ἐπὶ τῆς πολώσεως ταύτης οἰκοδομουμένη Τυπολογία τοῦ Pfahler διακρίνει δύο τύπους ἀνθρώπων, τὸν σταθερὸν καὶ τὸν εὐμετάβολον. Ὁ πρῶτος, ὅστις ἔχει ὁμοιότητα πρὸς τὸν σχιζόθυμον τύπον τοῦ Kretschmer, ἔχει ἀμετάβλητα καὶ σταθερὰ ψυχικὰ περιεχόμενα (*feste Gehalte*), ἐνῶ ὁ δεῦτερος, ὅστις ὑπομνησκει τὸν κυκλόθυμον τύπον, ἔχει ρευστὰ καὶ εὐμετάβολα ψυχικὰ περιεχόμενα (*fliessende Gehalte*)¹⁸.

γ) Διὰ σταθερὰν (*fixierende*) καὶ ρευστὴν (*fluktierende*) προσοχὴν ὠμίλει καὶ ὁ γερμανὸς ἐκπρόσωπος τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς Ernst Meumann (1862-1915)¹⁹.

δ) Ὁ ἀμερικανὸς ψυχολόγος W. H. Sheldon (18.-19.), πρὸς διάκρισιν βιοψυχολογικῶν τύπων, ὀρμάται ἐκ τῆς διαφόρου ἀναλογίας τῆς συμμετοχῆς τῶν διαφόρων θεμελιωδῶν συστατικῶν τοῦ σώματος εἰς τὴν δομὴν αὐτοῦ. Ἡ δομὴ αὕτη, κατὰ τὸν Sheldon, ἔχει τρεῖς κυρίας μορφάς, διὰ τὰς ὁποίας οὗτος ἐχρησιμοποίησε τὰς ἀντιστοιχοῦσας εἰς τὰ τρία στάδια τῆς ἐμβρυολογικῆς ἀναπτύξεως ὀνομασίας, ἦτοι α) τὴν «ἐνδομορφίαν» (*Endomorphy*), χαρακτηριζομένην ὑπὸ τῆς στρογγυλότητος καὶ μαλακότητος τῆς σωματικῆς διαπλάσεως· β) τὴν «μεσομορφίαν» (*Mesomorphy*), διακρινομένην διὰ τὴν ἰσχυρὰν διαμόρφωσιν τοῦ μυοσκελετικοῦ συστήματος καὶ γ) τὴν «ἐκτομορφίαν» (*Ectomorphy*), παρουσιάζουσιν λεπτόσωμον ἀνάπτυξιν. Τὰ σωματικὰ καὶ ψυχοπνευματικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν τριῶν αὐτῶν τύπων (ἐνδομορφικοῦ - *endomorph*, μεσομορφικοῦ - *mesomorph* καὶ ἐκτομορφικοῦ - *ectomorph*)²⁰ εἶναι κατὰ σειρὰν ἀνάλογα καὶ ὅμοια πρὸς

18. G. Pfahler, *μν. ἔ.*

19. Ernst Meumann, *μν. ἔ.*

20. W. H. Sheldon, *μν. ἔ.* Dennis Child, *μν. ἔ.*

τὰ τῶν τύπων πυκνοῦ, ἀθλητικοῦ καὶ λεπτοσώμου τοῦ Kretschmer, ἐκ τοῦ ὁποίου εἶναι προφανῆς ἡ μεγάλη ἐξάρτησις.

7. Οἱ ψυχολογικοί τύποι τῶν C. Jung καὶ H. Rorschach.

α) Ὁ μέγας ἔλβετὸς ψυχίατρος, ψυχοθεραπευτῆς καὶ ἐκπρόσωπος τῆς Ἀναλυτικῆς «Ψυχολογίας τοῦ Βάθους» Carl Gustav Jung (1875-1961), ἀποφεύγων δεδαιολογημένως τὸν ψυχοσωματικὸν παραλληλισμὸν τοῦ Kretschmer, διέκρινε δύο θεμελιώδεις καὶ γενικωτάτους ψυχολογικοὺς τύπους, ἥτοι τὸν ἐνδοστρεφεῖ (introvertierten) καὶ τὸν ἐξωστρεφεῖ (extravertierten). Ὁ ἐνδοστρεφεὶς τύπος ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν σχιζοειδῆ, ὁ δὲ ἐξωστρεφεὶς πρὸς τὸν κυκλόθυμον. Ὁ ἐνδοστρεφεὶς ἄνθρωπος ἐφαρμόζει τὴν ἀρχὴν «ἐνδον βλέπε», ζῆ ζῶν ἐσωτερικῆν, διέπεται ὑπὸ τοῦ ὑποκειμενικοῦ παράγοντος, ἐπιδιώκει τὴν ἀπαλλαγὴν ἐκ τῆς κυριαρχίας τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων, εἶναι ἐγωκεντρικὸς, ἀσχολεῖται διαρκῶς περὶ τὴν ἐσωτερικῆν αὐτοῦ κατάστασιν καὶ ἔχει θεωρητικὰς τάσεις. Ἀντιθέτως ὁ ἐξωστρεφεὶς παρασύρεται ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντος καὶ ἀπορροφᾶται ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν καὶ τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητος· ἠθικοὶ νόμοι τούτου εἶναι αἱ ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνίας. Προϋπὸθεσις τῆς ψυχικῆς ὑγείας εἶναι ἡ ἐν τῇ προσωπικότητι ἐναρμόνισις ἐνδοστρεφείας (introversion) καὶ ἐξωστρεφείας (extraversion)²¹.

β) Ὁ ἔλβετὸς ψυχίατρος Hermann Rorschach (1884-1922)²² διέκρινεν ὡσαύτως δύο παρομοίους τύπους, ἥτοι τὸν στρεφόμενον πρὸς τὰ ἔξω (extratensiv) καὶ τὸν στρεφόμενον πρὸς τὰ ἔσω (introversiv)²³.

8. Οἱ ψυχολογικοί τύποι τοῦ Ed. Spranger.

Ὁ πολὺ γνωστὸς διακεκριμένος φιλόσοφος καὶ παιδαγωγὸς Eduard Spranger (1882-1963) πρὸς διατύπωσιν τῆς περὶ ψυχολογικῶν τύπων διδασκαλίας του ὠρμήθη ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀξιολογικῶν προδιαθέσεων τῆς ἀνθρωπίνης υπάρξεως καὶ ἐκ τῆς στάσεως αὐτῆς ἐναντι τῶν ὑπὸ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Πολιτισμοῦ μελετωμένων

21. C. G. Jung, *μν. ἔ.*, Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Χριστιανικὸς Ἀνθρωπισμός*, σ. 165. Τοῦ ἰδίου, *Τὸ ἔργο τοῦ K. G. Jung ἀπὸ χριστιανικῆ σκοπιά*, Ἀθήναι, 1991, σ. 17.

22. Περὶ τῶν μειονεκτημάτων τοῦ ψυχοσωματικοῦ παραλληλισμοῦ βλ. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Κριτικὴ τοῦ Ψυχολογικοῦ Ὑλισμοῦ*, Θεσσαλονίκη, 1991.

23. A. Haara, *ἐνθ' ἀνωτ.* H. Ellenberger, *μν. ἔ.*

διαφόρων πολιτισμικῶν τομέων καὶ τῶν εἰς τοὺς τομεῖς τούτων ἀντιστοιχουσῶν ἀξιών, αἵτινες μελετῶνται ὑπὸ τῆς Ἀξιολογικῆς Φιλοσοφίας. Ὁ φιλόσοφος οὗτος διακρίνει ἕξ ψυχολογικοὺς τύπους ἀνθρώπων. Ὅταν ἐπικρατοῦσα ἐν τῇ ψυχῇ εἶναι ἡ ἀξιολογικὴ ροπὴ πρὸς τὸ Θεῖον, τότε ἔχομεν τὸν ψυχολογικὸν τύπον τοῦ θρησκευτικοῦ ἀνθρώπου. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ρέπῃ περισσότερο πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ ὠραίου, ἀνήκει εἰς τὸν ψυχολογικὸν τύπον τοῦ καλλιτεχνικοῦ ἢ καλαισθητικοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ρέπων κατ' ἐξοχὴν πρὸς τὴν ἀξίαν τῆς ἀγάπης εἶναι ὁ κοινωνικὸς ἄνθρωπος. Ὁ δεικνύων προτίμησιν πρὸς τὴν ἀξίαν τῆς δυνάμεως εἶναι ὁ πολιτικὸς τύπος. Ὁ τείνων περισσότερο πρὸς τὴν γνωστικὴν ἀξίαν εἶναι ὁ ἐπιστημονικὸς ἢ θεωρητικὸς ἄνθρωπος. Τέλος ὁ προτιμῶν τὰς ὑλικὰς ἀξίας τοῦ κέρδους ἢ τοῦ ὠφελίμου εἶναι ὁ οἰκονομικὸς τύπος τοῦ ἀνθρώπου²⁴.

Ὁ γράφων, ὅταν ἐν τῷ ΣΤ' Παναυστραλιανῷ Συνεδρίῳ Ἑλληνορθοδόξου Νεολαίας (Brisbane - Queensland) ἀνέπτυξε τὸ θέμα «Οἱ ἀξίες καὶ ἡ ὀρθὴ ἱεράρχησίς τους», περιέγραψεν ἐποπτικῶς τοὺς τύπους αὐτοὺς ὡς ἑξῆς: «Ἔχομε διαφόρους ψυχολογικοὺς τύπους ἀνθρώπων, πού ὁ καθένας τους ἔχει διαφορετικὲς ψυχολογικὲς ἀντιδράσεις μπροστὰ στίς διάφορες ἀξίες, ἀναλόγως πρὸς τὸ ποιά ἀπὸ αὐτὲς τὸν συγκινεῖ καὶ τὸν ἐλκύει περισσότερο. Ἐὰν οἱ διάφοροι αὐτοὶ ψυχολογικοὶ τύποι βρεθοῦν λ.χ. μέσα σ' ἓνα ὠραῖο μεγάλο κῆπο μὲ τριαντάφυλλα ἢ σὲ μιὰ μαγευτικὴ ἀκρογιαλιά, θὰ ἰδοῦμε ὅτι θὰ κάνοιν διαφορετικὲς ἀξιολογήσεις. Ὁ θρησκευτικὸς τύπος τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἀναφωνήσῃ Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα Σου Κύριε! Ὁ πολιτικὸς μπορεῖ νὰ σκέπτεται τοὺς κήπους ἢ τὴν τουριστικὴν ἀξιοποίησιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ἀκρογιαλιᾶς, πού θὰ ὑποσχεθῇ στοὺς ψηφοφόρους του. Ὁ κοινωνικὸς ἄνθρωπος θὰ σκεφθῇ τίς ἀνθοδέσμες, πού θὰ μπορούσε νὰ προσφέρῃ μὲ τὰ τριαντάφυλλα, ἢ τίς ἐκδρομὲς πού θὰ ὀργάνωνε μὲ τίς παρέες τῶν φίλων του στὴν ἀκρογιαλιά αὐτή. Ὁ αἰσθητικὸς ἢ καλλιτεχνικὸς ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ θελήσῃ νὰ ζωγραφίσῃ τὸ ἀκρογιαλί καὶ τὰ κύματα ἢ τὰ τριαντάφυλλα. Ἐὰν μάλιστα εἶναι πρῶτῃ καὶ στὰ τριαντάφυλλα ὑπάρχουν σταγόνες δροσιάς, μπορεῖ νὰ γράψῃ ποίημα, στὸ ὁποῖο θὰ φαντάζεται τὰ ρόδα ὡς ἐμψυχα ὄντα καὶ τίς σταγόνες δροσιάς ὡς δάκρυα. Ὁ γνωστικὸς ἢ ἐπιστημονικὸς ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ φέρῃ στὸ νοῦ του τὴ γεωλογικὴ διάπλασιν, τὴ χλωρίδα καὶ πανίδα τοῦ τοπίου ἢ τὴν ἐπιστημονικὴ ὀνομασία τοῦ εἴδους τῆς

24. Ed. Spranger, μν. ἔ.

τριανταφυλλιάς (λ.χ. ροδή ή εκατοντάφυλλος). Ὁ ἀθλητικὸς ἢ βιολογικὸς τύπος θὰ σκέπτεται ἂν ὁ κήπος εἶναι κατάλληλος γιὰ τζόκινγκ ἢ ἢ ἀκρογιαλιὰ γιὰ κολύμπι ἢ γιὰ ἰστιοπλοῖα ἢ γιὰ θαλάσσιο σκι. Ὁ ὑλικοοικονομικὸς τύπος ἀσφαλῶς θὰ σκεφθῆ τὸ κέρδος εἴτε ἀπὸ τῆ πώλησι τῶν ρόδων καὶ ἀπὸ τὴν κατασκευὴ ροδελαίου ἢ ροδοστάμου (ροδοστάγματος) ἢ ροδοζάχαρης εἴτε ἀπὸ τὴν οἰκοπεδοποίησι τῆς περιοχῆς ἢ τὴν ἀνέγερσι τουριστικῶν κέντρων ἢ ξενοδοχείων.

»Ἡ κάπως φυσικὴ προτίμησις μιᾶς ἀξίας καὶ ἢ στροφὴ τοῦ ἐνδιαφέροντος σ' αὐτὴν δὲν πρέπει νὰ ὀδηγῆ σὲ συρρίκνωσι, παραμερισμὸ ἢ καὶ στραγγαλισμὸ τῶν ἄλλων ἀξιολογικῶν προδιαθέσεων τοῦ ἀνθρώπου, διότι τότε ὁ ἀνθρώπος γίνεται μονομερῆς, κοντόφθαλμος μὲ παρωπίδες στὰ μάτια. Πάσχει ἀπὸ πνευματικὴ μυωπία καὶ ἀξιολογικὸ δαλτωνισμὸ ἢ δυσχρωματοψία. Ὅπως ὁ δαλτωνιστῆς δὲν βλέπει ὠρισμένα χρώματα, εἶσι πολλοὶ στρέφονται μονομερῶς σὲ ὠρισμένες ἀξίες ἢ ἀγαθὰ, ἐνῶ ἔχουν ἐξαφανίσει ἀπὸ τὸ ὀπτικὸ τους πεδίο ἄλλα κατὰ κανόνα ἀνώτερα ἀγαθὰ»²⁵.

9. Ἡ διὰ τῆς χριστιανικῆς παιδείας διαμόρφωσις ἀρτίων καὶ ὠλοκληρωμένων ψυχολογικῶν τύπων καὶ χαρακτήρων.

α) «Καινὴ κτίσις».

Αἱ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαι κυριώτεραι τῶν Ψυχολογικῶν Τυπολογικῶν, αἵτινες παρουσιάζουν ποικιλίαν ἀνθρωπίνων τύπων, εἶναι ἀναμφιβόλως ἑλλιπεῖς, μονομερεῖς καὶ μονοδιάστατοι καὶ θὰ παρουσιάζον τοὺς τύπους τούτους ἐν πολωτικῇ ἀντιθέσει, ἐὰν δὲν προέβλεπον δυνατότητας διολισθήσεως ἐκ τοῦ ἐνὸς τύπου εἰς τὸν ἄλλον οἶονεὶ διὰ μιᾶς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον οὐδετέρας ζώνης, ἐκ τῆς ὁποίας εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναδύωνται ἐνδιάμεσοι μικτοὶ τύποι.

Ἡ πρὸς ἀλλήλας διαφορὰ τῶν Τυπολογικῶν δὲν σημαίνει καὶ ἀντίθεσιν μεταξὺ αὐτῶν, δοθέντος ὅτι ἐκάστη ἐξ αὐτῶν ἐξετάζει τὴν ἀνθρωπίνην προσωπικότητα ὑπὸ διάφορον ὀπτικὴν γωνίαν καὶ ὑπὸ διάφορον πρῖσμα. Ἐπομένως αἱ Τυπολογίαι αὗται εἶναι δυνατὸν νὰ συνυπάρχουν ὡς ἀναφερόμεναι εἰς διαφόρους διαστάσεις τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀποκλείουν ἀλλήλας. Διὰ τοῦτο —διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν ἐν παράδειγμα— ὁ μελαγχολικὸς ψυχολογικὸς τύπος τῶν ἱατρῶν Ἴπποκράτους καὶ Γαληνοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι συγχρόνως ὁ λεπτόσωμος-σχιζόθυμος τοῦ Kretschmer ἢ ὁ

25. *Greek Orthodox Archdiocese of Australia, Sixth National Youth Conference, Brisbane 1994, σσ. 36-37. Τὸ ἐκφωνηθὲν ἀγγλικὸ κείμενο ἰδὲ σὺς σσ. 48 ἐξ.*

Desintegrierte τοῦ Jaensch ἢ ὁ σταθερὸς τοῦ Pfahler ἢ ὁ ἐνδοστρεφῆς τοῦ Jung ἢ ὁ γνωστικὸς ἢ ὁ αἰσθητικὸς τύπος τοῦ Spranger κ.λπ.

Αἱ ὑπὸ τῆς Χαρακτηρολογίας παρουσιαζόμενα Τυπολογίαι, παρὰ τὴν μονοδιάστατον δομὴν καὶ τὴν μονομέρειάν των, συμφωνοῦν εἰς τὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ψυχικὴν ἰσορροπίαν καὶ ἄρμονίαν μόνον, ὅταν ὁ ψυχολογικὸς τύπος αὐτοῦ εἶναι σύνθετος, συγκεντρῶν ἐν ἑαυτῷ κατ' ἄρμονικὸν τρόπον τὰ ἐκλεκτὰ στοιχεῖα καὶ γνωρίσματα ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρων ψυχολογικῶν τύπων καὶ χαρακτήρων. Βεβαίως τὸ ὀρθόδοξον χριστιανικὸν μορφωτικὸν ἔργον δὲν ὀδηγεῖ εἰς ἄκρατον κοινωτισμὸν ἢ «κολλεκτιβισμόν», παραθεωροῦντα τὴν ἀτομικότητα, δηλ. τὴν ἰδιαίτεραν ψυχοσωματικὴν ὑφὴν ἐκάστου τῶν ἀνθρωπίνων ὄντων. Ὡς τονίζεται ἐν τῇ Π.Δ., «ὡςπερ οὐχ ὅμοια πρόσωπα προσώποις, οὕτως οὐδὲ αἱ διάνοιαι τῶν ἀνθρώπων» (Παρουμ. κς', 19). Ὁ Χριστιανισμὸς σέβεται τὴν ἀτομικότητα ἐκάστου. Δι' αὐτὸ ἐκάστος κρίνεται ὡς ἄτομον. «Οὐαὶ ἐκάστω λοιπὸν τῷ μὴ ἠτοιμασμένῳ». «Ὡς ἀτομικότης θὰ κριθῇ ὁ μονάζων ἢ ὁ ἱεράρχης ἢ ὁ πλούσιος ἢ ὁ πένης ἢ ὁ πρέσβυς ἢ ὁ νέος ἢ ὁ δοῦλος ἢ ὁ δεσπότης ἢ ἡ χήρα ἢ ἡ παρθένος»²⁶.

Ἄλλ' ἂν ἡ ὀρθόδοξος χριστιανικὴ κηρυκτικὴ, κατηχητικὴ καὶ ποιμαντικὴ ἐργασία δὲν παραθεωρῇ τὴν ἀτομικότητα τῶν ἀνθρώπων, οὔτε ἀπαιτῇ ἐνιαῖον ἐξωτερικῶς καὶ μορφολογικῶς χαρακτήρα καὶ ἐὰν ἐπομένως αὕτη δὲν ὀδηγῇ ὡς ὀδοστρωτῆρ εἰς ἰσοπέδωσιν τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν καὶ τῶν ποικίλων ἐκφάνσεων τῆς ἀτομικότητος, παρὰ ταῦτα ἢ ἀγωγὴ αὕτη ἱκανοποιεῖ τὸ αἴτημα τῆς θύραθεν Ψυχολογίας καὶ Παιδαγωγικῆς περὶ συνθέσεως καὶ ἑναρμονίσεως εἰς ὀλότητα τῶν ἐκλεκτῶν θετικῶν στοιχείων τῶν διαφόρων ψυχολογικῶν τύπων.

Παρὰ τὸ ὅτι «φύσιν ἀνθρώπου μεταβαλεῖν οὐ ράδιον», εἶναι βέβαιον, ὅτι ἡ ἀληθινὴ παιδεία δύναται νὰ διορθώσῃ ἢ νὰ ὑπερκεράσῃ τὸν χαρακτήρα ἐνὸς ἀνθρώπου καὶ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ μορφολογικὰ ἢ εἰδολογικὰ στοιχεῖα του πρὸς ἐπένδυσιν καὶ προβολὴν νέου κοσμοθεωρητικοῦ καὶ βιοθεωρητικοῦ περιεχομένου. Ἡ χριστιανικὴ παιδεία, — ὅταν μάλιστα ἀξιοποιῇ τὸν δυναμισμὸν τῆς λειτουργικῆς καὶ μυσταγωγικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας —, δύναται νὰ δημιουργήσῃ ἀληθεῖς ἐσωτερικὰ ἀνακατατάξεις, νὰ σχίσῃ τὸ πυκνὸν δίκτυον καὶ πλέγμα τῶν τυχόν κακῶν ἐνστικτωδῶν ροπῶν, κληρονομικῶν προδιαθέσεων, συνηθειῶν, παθῶν καὶ ἐπικτητῶν ἔξεων, νὰ ἐνεργοποιήσῃ τὸν

26. Πρβλ. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Ἡ μορφωτικὴ ἀξία τοῦ ἰσχύοντος Τριφδίου*, ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 151. Τοῦ ἰδίου, *Μαθήματα ... Χριστιαν. Παιδαγωγικῆς*, σσ. 357-358.

παράγοντα τῆς Θείας Χάριτος καὶ νὰ νικήσῃ, ὡς θὰ ἔλεγεν Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, «*τὴν τῶν νόμων ἀκολουθίαν*». Διὰ τῆς παιδείας ταύτης εἶναι δυνατὸν ὑπεράνω τῆς βιοψυχολογικῆς νομοτελείας καὶ ἀναγκαιότητος, — ἀκόμη συχνάκις ἐν τῇ περιπτώσει γνησίας μετανοίας καὶ δι' ἀποτόμου μεταλλαγῆς, δι' ἑτερογενοῦς ἄλματος καὶ δι' ἐσωτερικῆς ἐπαναστάσεως —, νὰ ἀναπηδήσῃ ἢ πνευματικῆ ἐλευθερία, ἣτις δύναται νὰ θραύσῃ βαρείας ἀλύσεις καὶ νὰ θρυμματίσῃ μακροχρόνια τυραννικὰ δεσμά, τὰ ὁποῖα ἐπὶ μακρὸν ἐκράτουν αἰχμάλωτον τὸν ἄνθρωπον ἐντὸς τῆς φυλακῆς τῶν ἀκροτήτων τοῦ μονοδιαστάτου ψυχολογικοῦ τοῦ τύπου. Ἐπομένως τὸ χριστιανικὸν παιδευτικὸν ἔργον συνδέεται μετὰ δυναμικῆς Ἀνθρωπολογίας, ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ὁποίας εἶναι δυνατὴ ἡ δημιουργία «*καινῆς κτίσεως*» (Β' Κορ. ε', 17). Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐξ ἐπόψεως εἰδολογικῆς ὁ Δημόκριτος θὰ ἔλεγε: «*Διδαχὴ μεταρρυθμεῖ τὸν ἄνθρωπον, μεταρρυθμοῦσα δὲ φυσιοποιεῖ*» (= δημιουργεῖ νέαν φύσιν, νέον χαρακτήρα)²⁷.

β) Ἄρτιοι καὶ ὠλοκληρωμένοι ψυχολογικοὶ τύποι καὶ χαρακτήρες.

1. Ἡ ὀρθόδοξος χριστιανικὴ βιοθεωρία ἱκανοποιεῖ ἐν πρώτοις τὰ αἰτήματα τῶν Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους περὶ ἀλληλοπεριχωρήσεως τοῦ λογιστικοῦ, τοῦ θυμοειδοῦς καὶ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ καὶ ἐπομένως περὶ ἐναρμονίσεως τῆς θεωρίας καὶ τῆς πράξεως ἢ ἐνεργείας. Ἡ *vita contemplativa* συνδυάζεται μετὰ τῆς *vitae activae*, δοθέντος ὅτι «*ἡ πίστις χωρὶς ἔργων νεκρά ἐστίν*» (Ἰακ. β', 26).

2. Ὅτι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ὀρθόδοξου χριστιανικοῦ φρονήματος καλλιεργοῦνται καὶ ἀναπτύσσονται τὰ προτερήματα καὶ ἐκρίζουνται τὰ ἐλαττώματα τῶν χαρακτήρων τοῦ Θεοφράστου εἶναι τι αὐτονόητον καὶ δὲν χρεῖζει διασαφήσεως. Ἡ χριστιανικὴ ἀγωγή προβάλλει τὸ ἠθικὸν ιδεῶδες τῆς ὑποταγῆς τοῦ «*χειρόνος*» ἢ τοῦ «*ἥσσονος*» εἰς τὸ «*κρεῖττον*», «*ἄμεινον*» καὶ «*βέλτιον*».

3. Καὶ ὑπὸ τὴν ὀπτικὴν γωνίαν τῆς Τυπολογίας τῶν ἀρχαίων ἰατρῶν Ἰπποκράτους καὶ Γαληνοῦ, τὸ ὀρθόδοξον μορφωτικὸν ἔργον δημιουργεῖ ὠλοκληρωμένους ψυχολογικοὺς τύπους ἢ χαρακτήρας. Κατὰ τὴν Τυπολογίαν ταύτην, ἣτις — οὐχὶ κατὰ τὴν βιοφυσιολογικὴν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ψυχολογικὴν πλευρὰν — χρησιμοποιεῖται καὶ σήμερον ὑπὸ πολλῶν ψυχολόγων, ὁ κατὰ πάντα ἄρτιος ψυχολογικὸς

27. Πρβλ. Εὐαγγέλιον Δ. Θεοδώρου, *Τὸ ιδεῶδες τῆς Παιδείας*, Ἀθῆναι, 1985, σσ. 20-21.

χαρακτήρ δέον νὰ περιλαμβάνη ἀφ' ἑνὸς ἐκλεκτὰ «*χολερικὰ*» στοιχεῖα, ἥτοι ἰσχὺν καὶ σταθερότητα βουλήσεως, ἀφ' ἑτέρου καλὰς «*μελαγχολικὰς*» ἐκδηλώσεις, ἥτοι ἔμμονήν εἰς τὸ συναισθημα καὶ δυσθυμίαν τινὰ διὰ τὴν περὶ ἡμᾶς πραγματικότητα, ἐκ τρίτου τὴν αἰσιοδοξίαν τοῦ αἱματώδους χαρακτήρος καὶ τέλος τὰ προτερήματα τῆς φλεγματικῆς στάσεως, ἥτοι τῆς ἀπαθείας ἔναντι τῶν ἀντιξόδων ἐξωτερικῶν γεγονότων.

Ἄλλ' ἐὰν τὸ αἶτημα τοῦτο περὶ τῆς ἑναρμονίσεως τῶν τεσσάρων αὐτῶν στοιχείων εἶναι ἀδύνατον νὰ πραγματοποιηθῇ πλήρως διὰ τῆς θύραθεν ἀνθρωποκεντρικῆς μορφωτικῆς προσπαθείας, τοῦτο δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ πληρέστατα καὶ κατὰ τὸν ἰδεωδέστερον τρόπον ἐν τοῖς πλαισίοις τῆς χριστιανικῆς μορφώσεως. Οὕτως ἡ χολερικὴ ἰσχυροποίησις καὶ σταθερότης τῆς βουλήσεως ἐπιτυγχάνεται, ὡς εἶδομεν, διὰ τοῦ δημιουργομένου ὑπὸ τῆς κατηχητικῆς προσπαθείας ἰσχυροτάτου συμπλέγματος βουλευτικῶν κινήτρων καὶ ἐλατηρίων. Εἶτα τὸ καλὸν μελαγχολικὸν στοιχεῖον καλλιεργεῖται πρῶτον μὲν διὰ τοῦ στοιχείου τῆς ἀπώσεως ἐν τῷ θρησκευτικῷ βιώματι καὶ διὰ τοῦ συναισθήματος τῆς βεβηλότητος καὶ τοῦ αὐτομηδενισμοῦ, δεύτερον δὲ διὰ τῆς διαρκoῦς μετανοίας, ἣτις προϋποθέτει τὸ κατὰ Θεὸν πένθος καὶ τὴν κατὰ Θεὸν λύπην καὶ τρίτον διὰ τοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ἀνικανοποιήτου, ὅπερ γεννᾷ τὴν νοσταλγίαν τοῦ ἀπολεσθέντος παραδείσου καὶ τῆς δόξης τοῦ οὐρανοῦ. Τὸ αἱματῶδες ἐξ ἄλλου στοιχεῖον ἱκανοποιεῖται ἔνθεν μὲν διὰ τοῦ συναισθηματικοῦ πλοῦτου, ὅστις δημιουργεῖται ἐν ἡμῖν διὰ τῆς βιώσεως τῶν διαφόρων ἀξιών, ἐτέρωθεν δὲ διὰ τῆς αἰσιοδοξίας, ἣν προσφέρει ἡμῖν ἢ μετὰ τοῦ Χριστοῦ μυστικὴ ἔνωσις. Τέλος τὰ καλὰ φλεγματικὰ στοιχεῖα δημιουργοῦνται καὶ καλλιεργοῦνται οὐχὶ διὰ μιᾶς τυχὸν ἀρνήσεως τῆς πραγματικότητος τοῦ πόνου ἢ τοῦ προβλήματος τῆς Θεοδικίας ἢ διὰ μιᾶς στωικῆς ἢ «*φανερικῆς*» ἀπαθείας ἔναντι τῶν ἀντιξοοτήτων τῆς ζωῆς, ἀλλὰ διὰ τῆς βιώσεως τῆς δεσποζούσης ἐν τῇ λατρείᾳ ιδέας, ὅτι τοῦ Σταυρωσίου Πάσχα ἔπεται τὸ Ἀναστάσιμον καὶ ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Χριστὸς διὰ τῶν παθημάτων «*εἰσῆλθεν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ*» (Λουκ. κδ', 26). Πρὸς τούτοις τὸ φλεγματικὸν στοιχεῖον καλλιεργεῖται διὰ πλείστων σκέψεων καὶ ἰδεῶν, αἵτινες συντελοῦν εἰς τὸ νὰ ἀντιμετωπίζουσιν οἱ Χριστιανοὶ νικηφόρως τὸν πόνον καὶ τὰς ἀντιξοότητας τῆς ζωῆς. Τοιαῦται λ.χ. σκέψεις καὶ ἰδέαι εἶναι αἱ ἐξῆς: α) Δέον νὰ ἔχωμεν «*πνεῦμα ὑπομονῆς*», διότι «*ὡσπερ δοκιμάζεται ἐν καμίνῳ ἄργυρος καὶ χρυσός, οὕτως ἐκλεκταὶ καρδίαι παρὰ Κυρίου*». β) Ἡ πίστις εἰς τὴν καθ' ὄλου Θεῖαν Πρόνοιαν καὶ εἰς τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅστις εἶναι ὁ «*γαλήνιος λιμὴν*», «*ἡ βοήθεια τῶν ἀβοηθήτων, ἡ ἐλπίς*

τῶν ἀπηλπισμένων, ὁ τῶν χειμαζομένων σωτήρ, ὁ τῶν νοσοῦντων ἰατρός», συντελεῖ, ὥστε «μηδὲν» νὰ «μεριμνῶμεν», ἀλλ' «ἐν παντὶ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει μετὰ εὐχαριστίας τὰ αἰτήματα ἡμῶν» νὰ «γνωρίζωμεν πρὸς τὸν Θεὸν» καὶ «θαρροῦντες» νὰ λέγωμεν: «Ἐὰν γὰρ πορευθῶ ἐν μέσῳ σκιάς θανάτου, οὐ φοβηθήσομαι κακά, ὅτι σὺ μετ' ἐμοῦ εἶ». γ) Καὶ ἡ Θεοτόκος διὰ τῆς μεσιτείας αὐτῆς εἶναι «τῶν θλιβομένων ἢ χαρά, Χριστιανῶν ἢ προστάτις», «προστασία καὶ σκέπη», «τῶν καταπονουμένων ὁ λιμὴν ὁ ἀχείμαστος», «λιμὴν θαλαττεύουσι καὶ ὀρμητήριον ἐν τῷ πελάγει τῶν θλίψεων»²⁸.

4. Ἐπειτα οἱ ὑπὸ τοῦ ὀρθοδόξου μορφωτικοῦ ἔργου δημιουργούμενοι ψυχολογικοί τύποι καὶ χαρακτῆρες ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ αἰτήματα τῶν ψυχιάτρων E. Kretschmer καὶ C. Jung, ὡς καὶ τῶν Rorschach, Jaensch, Pfahler, Meumann καὶ Sheldon, καθ' οὓς ὁ ἄριστος ψυχολογικὸς τύπος ἢ χαρακτήρ περιλαμβάνει ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς ἀφ' ἑνὸς τὰ ἐκλεκτὰ στοιχεῖα τῆς σχιζοειδοῦς ἢ σχιζοθύμου καὶ τῆς ἐνδοστρεφοῦς καταστάσεως, ἥτοι βίον ἐσωτερικόν, ἐφαρμόζοντα τὴν ἀρχὴν «ἐνδον βλέπε», καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰς φωτεινὰς πλευρὰς τοῦ κυκλοειδοῦς ἢ κυκλοθύμου καὶ τοῦ ἐξωστρεφοῦς ψυχολογικοῦ τύπου, ἥτοι ὑγιᾶ κοινωνικότητα, φιλοπονίαν, προσαρμοστικὰς ἰκανότητας καὶ ἀποφυγὴν τοῦ ἐγωκεντρισμοῦ. Ὡς εἶναι πρόδηλον, ὁ πιστὸς εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν πραγματοποιῶν τὸ ἰδεῶδες τῶν ψυχιάτρων τούτων ἄνθρωπος. Ἡ χριστιανικὴ ζωὴ ἐναρμονίζει κατὰ θαυμάσιον καὶ αὐτόχρημα κλασσικὸν τρόπον τὴν ὑγιᾶ ἐνδοστρέφειαν μετὰ τῆς ὑγιοῦς ἐξωστρεφείας. Ἡ μὲν πρώτη καλλιεργεῖται διὰ τῆς ταπεινώσεως, αὐτοκριτικῆς, αὐτοεξετάσεως, μετανοίας, προσευχῆς καὶ νήψεως, ἡ δὲ δευτέρα διὰ τῆς ἀρετῆς τῆς ἀγάπης καὶ διὰ τῆς καλλιεργείας τοῦ κοινωνικοῦ ἐγῶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἐκπολιτιστικῆς του διαθέσεως. Πάντες οἱ ἅγιοι ὑπῆρξαν ἀπαράμιλλα ὑποδείγματα ἐναρμονίσεως ἐνδοστρεφείας καὶ ἐξωστρεφείας. Ἀκόμη καὶ οἱ μοναχοὶ καλλιεργοῦν, πρὸς τῇ διὰ τῆς πνευματικῆς θεωρίας ἐπιτυγχανομένη ἐνδοστρεφείᾳ, καὶ τὸ στοιχεῖον τῆς ἐξωστρεφείας διὰ τῆς κοινωνικῆς των δράσεως καὶ διὰ τῆς πρὸς τοὺς συνανθρώπους των ἀγάπης, ἐκδηλουμένης ἐν ταῖς ὑπὲρ αὐτῶν ἀκοιμήτοις προσευχαῖς των²⁹.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Jaensch ἀναφερόμενα περὶ τῆς

28. Πρβλ. Εὐαγγελίου Δ. Θεοδώρου, *Μαθήματα ... Χριστιαν. Παιδαγωγικῆς*, σσ. 359-360.

29. *Αὐτόθι*, σσ. 360-361.

συναρτήσεως τῆς προσωπικότητος πρὸς τὸ περιβάλλον, πρέπει νὰ τονισθῆ ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἐντάσσονται ὀργανικῶς εἰς αὐτὸ καὶ συγχρόνως χειραφετοῦνται ἐξ αὐτοῦ. Ἡ ἀλήθεια αὕτη διετυπώθη κατὰ κλασσικὸν τρόπον ὑπὸ τοῦ ἀγνώστου συγγραφέως τῆς πρὸς Διόγνητου ἐπιστολῆς, τοῦ ἀδάμαντος αὐτοῦ τῆς ἀπολογητικῆς φιλολογίας τοῦ β' ἢ τοῦ γ' αἰῶνος³⁰. «Χριστιανοὶ γὰρ οὔτε γῆ οὔτε φωνῆ οὔτε ἔθεσι διακεκριμένοι τῶν λοιπῶν εἰσὶν ἀνθρώπων», ἀλλὰ «θαυμαστὴν καὶ ὁμολογουμένως παράδοξον ἐνδείκνυνται τὴν κατάστασιν τῆς ἐαυτῶν πολιτείας ... Μετέχουσι πάντων ὡς πολῖται καὶ πάνθ' ὑπομένουσιν ὡς ξένοι ... Ἐπὶ γῆς διατρίβουσιν, ἀλλ' ἐν οὐρανῷ πολιτεύονται ...»³¹. Ἡ χριστιανικὴ βιοθεωρία καὶ παιδεία καὶ ἡ «κοινωνικοποίησις» ἡ ἔνταξις εἰς τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον εὐρίσκονται εἰς συνεχῆ ἀνταλλαγὴν καὶ ἐν πολλοῖς ἀλληλοπεριχώρησιν. Ὁ Χριστιανὸς πρέπει νὰ ἔχη συνειδητοποιήσει, ὅτι εἶναι ἀναπόφευκτος ἡ «στρουκτουραλιστικὴ» ἐξάρτησις του ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος καὶ ἡ ἔνταξις εἰς αὐτό, ἀλλ' ἐπιβάλλεται παραλλήλως νὰ ἴσταιται εἰς κριτικὴν ἐκλεκτικὴν στάσιν ἐναντι αὐτοῦ, διὰ νὰ προβαίῃ εἰς ὀρθὰς ἐπιλογὰς διυλί- ζων διὰ τοῦ κοσμοθεωριακοῦ καὶ βιοθεωριακοῦ φίλτρου τὰς ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντος ἀσκουμένας ἐπ' αὐτοῦ ἐπιρροάς. Ὁ Χριστιανὸς δὲν γίνεται τροχὸς καὶ ἐξάρτημα τῆς κοινωνικῆς ἀμάξης, ἥτις ἐνδεχομέ- νως ὀδηγεῖται εἰς τὸν βάλτον ἢ τὸν κρημνόν, ἀλλὰ προπορεύεται αὐ- τῆς, διὰ νὰ ὑποδεικνύῃ εἰς αὐτὴν τὴν ὀρθὴν καὶ ἀσφαλῆ κατεύθυνσιν.

Ἐπειτα, — διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὴν ὀρολογίαν τῶν Pfahler καὶ Meumann —, οἱ Χριστιανοὶ ἔχουν σταθερότητα «τῇ προσευχῇ προκατεροῦντες» (Ρωμ. ιβ', 12), «κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ» (Ρωμ. ιβ', 9) καὶ γινόμενοι ἐν τῇ προσπαθείᾳ τῆς συνεχοῦς ἐφαρμογῆς τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ «ἐδραῖοι, ἀμετακίνητοι» (Α' Κορ. ιε', 58). Ἐξ ἄλλου εἶναι εὐμετάβολοι, ὅταν πρόκειται διὰ τῆς μετανοίας νὰ ἀλλάξουν «νοῦν» καὶ ἀκολουθήσουν νέαν γραμμὴν πλεύσεως πρὸς ἀπελευθέρωσιν αὐτῶν ἐκ διαφόρων ἐλαττωμάτων.

5. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Τυπολογίαν τοῦ Ed. Spranger, πρέπει ἐπίσης νὰ τονισθῆ ὅτι ἡ χριστιανικὴ βιοθεωρία καὶ παιδεία ὑποβοηθεῖ τὴν ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ σύνθεσιν τῶν ἐκλεκτῶν ἀξιολογικῶν προδιαθέσεων πάντων τῶν τύπων, διότι ὑπὸ τὴν ἐνοποιὸν δύναμιν τοῦ Ἁγίου ἐπιδιώκει τὴν ἀρμονικὴν κατάφασιν καὶ οἰκείωσιν

30. Δημ. Μπαλάνου, *Πατρολογία*, Ἀθήναι 1930, σ. 85.

31. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Ἱστορία τοῦ Χριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ*, Ἀθήναι, 1950, σ. 120.

πασών τῶν ἀξιῶν καὶ ἐπιβάλλει τὸν σεβασμὸν πρὸς τὴν ἱεραρχικὴν διαβάθμισιν καὶ κλίμακα αὐτῶν. Ἡ φυσικὴ πῶς προτίμησις μιᾶς ἀξίας καὶ ἡ στροφὴ τοῦ ἐνδιαφέροντος εἰς αὐτὴν δὲν πρέπει νὰ ὀδηγῇ εἰς συρρίκνωσιν, ἐκτόπισιν ἢ καὶ στραγγαλισμὸν τῶν ἄλλων ἀξιολογικῶν προδιαθέσεων τοῦ ἀνθρώπου, διότι τότε ὁ ἄνθρωπος γίνεται μονομερῆς, ἔχων παρῶπια εἰς τοὺς ὀφθαλμούς. Πάσχει ὑπὸ πνευματικῆς μυωπίας καὶ ἀξιολογικοῦ δαλτωνισμού ἢ δυσχρωματοψίας, στρέφεται μονομερῶς εἰς ὠρισμένας ἀξίας ἢ ἀγαθὰ, ἐνῶ ἔχουν ἐξαφανισθῆ ἐκ τοῦ ὀπτικοῦ του πεδίου ἄλλα κατὰ κανόνα ἀνώτερα ἀγαθὰ.

Ὁ ἄνθρωπος ἀποκτᾷ ἄρτιον καὶ ὠλοκληρημένον χαρακτῆρα, ὅταν ρυθμίξῃ κατὰ τοιοῦτον τρόπον τὴν ψυχικὴν του ὑφὴν καὶ τὴν συνανάπτωξιν καὶ συνεκδήλωσιν τῶν διαφόρων ἀξιολογικῶν ροπῶν του, ὥστε νὰ μὴ καλλιεργῆται ἢ μία ὑπερτροφικῶς εἰς βάρος τῶν ἄλλων, ἀλλὰ νὰ συναναπτύσσωνται πᾶσαι κατὰ τρόπον ἰσόρροπον. Ὁ ἄρτιος ψυχολογικῶς ἄνθρωπος εἶναι φορεὺς ὑγιῶς πολιτιστικοῦ πνεύματος, δοθέντος ὅτι ὁ πολιτισμὸς οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ βίωσις καὶ πραγμάτωσις ἐντὸς τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν διαφόρων ἀξιῶν, αἵτινες αἰσθητοποιοῦνται, ὑλοποιοῦνται, ἐνσαρκώνονται, πραγματώνονται ἐν τοῖς διαφόροις πολιτιστικοῖς ἀγαθοῖς καὶ καθιστοῦν αὐτὰ ἀρεστά, ἐφετά, ἐπιθυμητά, στόχους τοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ τῆς δραστηριότητος τῶν ἀνθρώπων³².

Ἡ ὀρθόδοξος χριστιανικὴ βιοθεωρία ὑποβοηθεῖ τὴν πραγμάτωσιν τοῦ ἠθικοῦ ἰδεώδους, δοθέντος ὅτι τὸ ἦθος, ἐὰν ἐξ ἐπόψεως μορφολογικῆς εἶναι γενικῶς ἢ προτίμησις τῆς ἐκάστοτε ἀνωτέρας ἀντὶ τῆς κατωτέρας ἀξίας, ἐξ ἐπόψεως ὅμως ὕλης καὶ περιεχομένου ἔχει διαφόρους ἀποχρώσεις, πτυχὰς καὶ ἐκδηλώσεις ἀναλόγως πρὸς τὰς ἐπὶ μέρους περιπτώσεις τῶν πολιτιστικῶν σχέσεων καὶ συναρτήσεων τοῦ ἀνθρώπου, τοῦθ' ὅπερ δημιουργεῖ τὴν ποικιλίαν τῶν ἐπὶ μέρους ἀρετῶν. Τὸ κορυφῶμα τοῦ ἠθους εἶναι τὸ νὰ καταλάμπηται ἡ ψυχὴ ὑπὸ τοῦ εἰς αὐτὴν εἰσερχομένου θείου φωτός, νὰ ζῆ ἐντὸς τῆς ἑορταστικῆς ἀτμοσφαιρας, τὴν ὁποῖαν δημιουργεῖ ἡ συμμετοχὴ εἰς τὸν μυστικὸν βίον τοῦ Χριστοῦ, καὶ τοιουτοτρόπως νὰ περιπατῇ ὁ ἄνθρωπος «ἐν καινότητι ζωῆς» (Γαλ. σ', 15· Ρωμ. σ', 14), νὰ λογίζηται «ὅσα ἐστὶν ἀληθῆ, ὅσα σεμνά, ὅσα δίκαια, ὅσα ἀγνά, ὅσα προσφιλή, ὅσα εὐφημα, εἴ τις ἀρετὴ καὶ εἴ τις ἔπαινος» (Φίλιπ. δ', 8) καὶ νὰ παρουσιάζῃ τοὺς καρποὺς τῆς ἐν Πνεύματι ζωῆς, οἱ ὅποιοι εἶναι «ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια» (Γαλ. ε', 22).

32. Περισσότερα σχετικῶς βλ. ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 369-383.

γ) Ἐναρμόνισις πολωτικῶν καὶ διαλεκτικῶν ἀντιθέσεων.

Ἐκ τῶν ἐν τοῖς πρόσθεν λεχθέντων καθίσταται φανερόν, ὅτι ἡ ὀρθόδοξος χριστιανικὴ παιδεία, ὑποβοηθοῦσα τὴν ἀρμονικὴν συνανάπτυξιν τῶν νοητικῶν, συναισθηματικῶν καὶ βουλευτικῶν δυνάμεων τοῦ ἐν Χριστῷ μορφουμένου, ὀδηγοῦσα ἐν συνεχείᾳ εἰς ἀφύπνισιν ἀκόμη καὶ τὰ ἐν ληθαργικῇ καταστάσει ὑπάρχοντα ἐν αὐτῷ ἐκλεκτὰ θετικὰ στοιχεῖα τῶν διαφόρων ψυχολογικῶν τύπων καὶ πραγματοποιοῦσα τὴν ἀλληλοσυμπλήρωσιν καὶ συνανάπτυξιν αὐτῶν, ἐναρμονίζει πολωτικὰς καὶ διαλεκτικὰς ἀντιθέσεις. Οὕτως ἡ παιδεία αὕτη διέπεται ὑπὸ τοῦ στοιχείου τῆς ἐκ τῆς διαλεκτικῆς σκέψεως καὶ ζωῆς δημιουργουμένης βαθυτέρας συνθέσεως καὶ ἀρμονίας. Τοῦτο πάντοτε συμβαίνει ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ, ὅταν τὸ ὑπερφυσικὸν στοιχεῖον ἢ ὑπερβατικὸν ἔρχηται εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ φυσικοῦ καὶ ἐνδοκοσμικοῦ.

Ὡς ἔχομεν ἤδη ἐπισημάνει, ἡ ὑπὸ τῆς ὀρθοδόξου ἀγωγῆς καὶ μορφώσεως δημιουργουμένη ἀτμόσφαιρα εἶναι «*μοναδικὴ διὰ τὸν σπάνιον συνδυασμὸν καὶ τὴν ἐναρμόνισιν τῶν ἀντιθέτων, τῆς οἰκειότητος καὶ τοῦ βαθέος σεβασμοῦ, τῆς ἀτομικότητος καὶ τῆς κοινωνικότητος, τοῦ εὐλήπτου καὶ τοῦ μυστηρίου, τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ὑπερφυσικοῦ, τῆς ζωῆς τῆς ἐγκοσμίου καὶ τῆς ζωῆς τῆς ἐπουρανοῦς*». Ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου βιουμένη καὶ εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ κατοπτριζομένη ἀτμοσφαῖρα ταύτη συμβαίνει «*μία ἄνευ ὄρων συζυγία τοῦ ἀπολύτου καὶ τοῦ καθωρισμένου, τοῦ ἐν χρόνῳ καὶ τοῦ αἰωνίου*»³³. Ἐντὸς τῆς θεανθρωπίνης ὑφῆς τῆς Ὀρθοδοξίας «*τὰ οὐράνια συναγάζεται τῇ γῆ ..., τὰ ἐπίγεια συγχορεύει οὐρανοῖς*» ἡ ῥοή τοῦ χρόνου εἶναι πορεία εἰς τὴν αἰωνιότητα καὶ ἡ αἰωνιότης βιοῦται εἰς τὸν χρόνον. Ἄνθρωπος πλασθεὶς θεομόρφως καὶ Θεὸς κατανοούμενος ἀνθρωπομόρφως· ἐνανθρώπησις τοῦ Θεοῦ καὶ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου· θεία αὐθεντία καὶ ἀνθρωπίνῃ ἐλευθερία· θεία ἐνέργεια καὶ ἀνθρώπινον αὐτεξούσιον· ἔτερονομία καὶ αὐτονομία· ἀτομισμὸς καὶ κοινωνισμὸς· συγκέντρωσις καὶ ἀποκέντρωσις· ἐνδοστρέφεια καὶ ἐξωστρέφεια· ὄρατὸν καὶ ἀόρατον· κτιστὸν καὶ ἄκτιστον· οὐρανὸς καὶ γῆ· παρελθὸν καὶ μέλλον· παρὸντα καὶ ἔσχατα· γῆϊνα ἐνδιαφέροντα καὶ οὐράνια προσδοκία· παροῦσα πραγματικότης καὶ ἔσχατολογικαὶ ἐλπίδες· φύσις καὶ Χάρις· σὰρξ καὶ πνεῦμα· *mysterium tremendum* καὶ *mysterium fascinosum*· ἄπωσις καὶ ἔλξις· παιδικὴ ἀπλότης καὶ φιλοσοφικὸν βάθος· τέρψις

33. I. Herwegen, *Liturgische Erneuerung und Seelsorgserneuerung*, Bonner Zeitschrift für Theologie und Seelsorge, 2 (1925), σσ. 155-163.

τῶν αἰσθήσεων καὶ ἔκστασις ἐν τῇ πνευματικῇ θεωρίᾳ· πρόσκαιροι, μεταβαλλόμενοι τύποι καὶ αἰωνία, ἀναλλοίωτος οὐσία· διδασκαλία καὶ βίωμα· σύμβολον καὶ πραγματικότης· σωματικὴ νηστεία καὶ πνευματικὴ φαιδρότης· ἄσκησις καὶ εὐφροσύνη· ἐπιτάφιος θρήνος καὶ ἀναστάσιμοι παιᾶνες· πένθος κατὰ Θεὸν καὶ «*χαίρειν ἐν Κυρίῳ πάντοτε*»· ροαὶ δακρῦων μετὰ στεναγμῶν μετανοίας καὶ «*Πάσχα λύτρον λύπης*»· πνεῦμα Ἰωάννου καὶ σκέψις Πέτρου ἢ Παύλου· πνεῦμα Μαρίας καὶ διακονικὴ διάθεσις Μάρθας· Ὁρθοδοξία καὶ ὀρθοπραξία· ἱστορικὴ θεώρησις καὶ ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία· αὐστηρότης ἢ ἀκρίβεια καὶ οἰκονομία — πᾶσαι αἱ διαφοραὶ ἢ διαλεκτικαὶ ἀντιθέσεις αὐται, αἵτινες ἐνίοτε ἐκ πρώτης ὄψεως ἐξικινούνται μέχρι πολώσεως, γεφυροῦνται καὶ συνενεοῦνται εἰς μίαν θαυμαστὴν ὀργανικὴν ἐνότητα καὶ ἄρμονίαν. Τοιούτρόπως ἡ ζωὴ τῶν ὀρθοδόξων πιστῶν εἶναι μία γηϊνὴ πραγματικότης, ἡ ὁποία ἐξωραϊζεται μὲ θείας λαμπηδόνας καὶ οὐράνια χρώματα. Τὰ πάντα δι' αὐτοὺς εἶναι ἐξηγιασμένη γῆ, «*ὁ οὐρανὸς ἐπὶ γῆς*»³⁴.

Βιβλιογραφία:

Θεοφ. Βορέα, *Ψυχολογία*, Ἀθήναι 1933. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Χριστιανικὸς Ἀνθρωπισμὸς*, Ἀθήναι, 1951. Τοῦ ἰδίου, «Ἡ ποικιλία τῶν ἀνθρωπίνων ψυχολογικῶν τύπων ἐξ ἐπόψεως χριστιανικῆς», περ. «*Ἐκκλησία*», ἔτος 1957, σσ. 17 ἐξ. Τοῦ ἰδίου, *Μαθήματα Κατηχητικῆς ἢ Χριστιανικῆς Παιδαγωγικῆς*, ἐν Ἀθήναις ⁵1991. Σπ. Καλλιᾶφα, *Χαρακτήρες ἢ ψυχολογικοὶ τύποι*, Ἀθήναι, 1935. Γεωργίου Παλαιολόγου, *Ἡ ἀντίθεσις ἐν τῇ ψυχολογικῇ ἐρεῦνῃ*, Ἀθήναι ²1949. G. W. Allport, *Personality*, New York 1949. A. Angual, *Foundations of Science of Personality*, New York 1941. W. Arnold, *Person, Charakter, Persönlichkeit*, Göttingen 1969. F. Borgatta - W.W. Lambert (ἐκδ.), *Handbook of Personality - Theory and Research*, Chicago 1969. G. Boring, *History of Experimental Psychology*, New York ²1950. Dennis Child, *Psychology and the Teacher*, London ²1977. H. Ellenberger, «The life and work of H. Rorschach (1884-1922)» ἐν: *Bulletin of the Menninger Clinic*, τόμ. 18 (1954). H. J. Eysenck, *The Science Structure of Human Personality*, London 1953. Τοῦ ἰδίου, «Typologie», ἐν: *Lexikon der Psychologie*, ἐκδ. ὑπὸ W. Arnold, H. J. Eysenck καὶ R. Meili, τόμ. 3, Freiburg - Basel - Wien 1971, σσ. 611-620. J. P. Guilford,

34. B. Boulgakow, «Le ciel sur la terre», ἐν: *Die Ostkirche*, ἰδιαίτερο τεύχος τοῦ περ. «*Una Sancta*», ἐκδ. ὑπὸ A. v. Martin, Stuttgart 1927, σ. 57.

Personality, New York 1959. A. Haara, «Persönlichkeitstypen», ἐν: *Lexikon der Pädagogik - Neue Ausgabe*, τόμ. 3, Freiburg - Basel - Wien 1972, σ.σ. 284-286, R. Heiss, *Die Lehre von Charakter*, Berlin ²1940. P. Helwig, *Charakterologie*, ²1951. Hubert Henz, *Lehrbuch der systematischen Pädagogik*, Freiburg - Basel - Wien ³1971. E. R. Jaensch, *Grundformen des menschlichen Seins*, 1929. Τοῦ ἰδίου, *Die Eidetik und die typologische Forschungsmethode*, ²1933. C. G. Jung, *Psychologische Typen*, ⁸1950. Ernst Kretschmer, *Körperbau und Charakter*, Berlin ²⁵1967. O. Kroh, *Experimentelle Beiträge zur Typenkunde*, τόμ. 1-3 (1929, 1932, 1934). F. Künkel, *Einführung in die Charakterkunde*, ¹³1962. André Lalande, «Caractère - Caractérologie», ἐν: *Vocabulaire technique et critique de la Philosophie*, Paris ⁶1951. Ph. Lersch, *Aufbau der Person*, München ⁸1962. K. Lewin, *A Dynamic Theory of Personality*, New York 1935. D. C. McClelland, *Personality*, New York 1951. Ernst Meumann, *Abriss der experimentellen Pädagogik*, ²1920. G. Pfahler, *System der Typenlehre*, 1943. H. Piéron, *La Psychologie différentielle*, Paris 1949. W. J. Revers, «Philosophisch orientierte Theorien der Person und Persönlichkeit», ἐν: Ph. Lersch - H. Thomae (ἐκδ.), *Handbuch der Psychologie*, τόμ. 4: Persönlichkeitsforschung und Persönlichkeitstheorie, 1960. Edmond Rochedieu, *Ψυχολογία καὶ πνευματικὴ ζωὴ*, μτφρ. Δημ. Χαροκόπου, Ἀθήναι, 1950. H. Rohrer, *Einführung in die Charakterkunde*, 1936. Τοῦ ἰδίου, *Kleine Charakterkunde*, Wien 1948. Le Senne, *Traité de Caractérologie*, Paris ⁴1952. W. H. Sheldon, *The Varieties of Human Physique*, New York 1940. W. H. Sheldon - S. S. Stevens, *The Varieties of Temperament: a Psychology of Constitutional Differences*, New York 1942. R. Spieth, *Der Mensch als Typus*, 1949. Τοῦ ἰδίου, «Persönlichkeitstypen» ἐν: *Lexikon der Pädagogik*, τόμ. 3, Freiburg 1954, σ. 825-833. Eduard Spranger, *Lebensformen*, München ⁸1965. H. Thomae, *Persönlichkeit*, Bonn ²1955. A. Wellek, «Typus und Struktur», ἐν: *Archiv für die gesamte Psychologie* 100 (1938). Τοῦ ἰδίου, *Ganzheitspsychologie und Strukturtheorie*, ²1969.